

Post.regulacyjne a sądowe- wyr.SN 13V98 i 12XII01

Wyroki Sądu Najwyższego — Izba Cywilna z dnia 13 maja 1998 r. (III CKN 483/97)

Na podstawie art. 64 ust. 2 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 1989 r. Nr 29 poz. 154 ze zm.) kościelne osoby prawne mogą dochodzić przed sądem — po bezskutecznym zakończeniu postępowania regulacyjnego — zarówno przywrócenia własności upaństwowionych ich nieruchomości, jak i przekazania im własności nieruchomości z przyczyn określonych w art. 61 ust. 2 tejże ustawy.

Uzasadnienie

Powód — Polska Prowincja Zgromadzenia Słowa Bożego — Księża Werbistów w pozwie skierowanym przeciwko Skarbowi Państwa reprezentowanemu przez Wojewodę O., Kierownikowi Urzędu Rejonowego w N. i Zespołowi Szkół Rolniczych w N. domagał się przywrócenia mu prawa własności do nieruchomości położonej w N. przy ul. R., obejmującej działki oznaczone numerami (...) o łącznej powierzchni 8,0531 ha. Roszczenie to było przedmiotem postępowania regulacyjnego prowadzonego przez Komisję Majątkową na podstawie ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 1989 r. Nr 29 poz. 154 ze zm.). W postępowaniu tym zespół orzekający tej Komisji nie zdołał jednak uzgodnić wspólnego stanowiska, wobec czego strona powodowa wystąpiła zgodnie z art. 64 ust. 2 cytowanej ustawy o rozstrzygnięcie sprawy na drodze sądowej.

Strona pozwana wносиła o oddalenie powództwa.

Sąd Wojewódzki w Opolu wyrokiem z dnia 4 marca 1997 r. orzekł o przekazaniu na rzecz strony powodowej prawa własności do nieruchomości opisanej w pozwie, objętej księgą wieczystą Kw (...), w której dotychczas właścicielem wpisany jest Skarb Państwa.

Z poczynionych przez ten Sąd ustaleń wynika, iż sporna nieruchomość jest częścią większego kompleksu gruntów o pow. 112 ha należącego przed II wojną światową do Wschodnio-Niemieckiej Prowincji Księża Werbistów. Własność całego tego kompleksu przeszła na Skarb Państwa na podstawie art. 2 ust. 1 lit. c dekretu Rady Ministrów z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich (Dz. U. 1946 r. Nr 13 poz. 87). Po wojnie całość tej nieruchomości faktycznie użytkowali polscy Werbiści, którym w lipcu 1948 r. Skarb Państwa przekazał je formalnie w zarząd. W następnych latach stan posiadania księży Werbistów tego kompleksu był systematycznie przez władze uszczuplany, tak że w 1952 r. pozostawiono im tylko niewielki fragment klasztoru i kościoła. Od 1952 r. objęta sporem w niniejszej sprawie nieruchomość o pow. 8,0531 ha znajduje się w zarządzie państwowych jednostek szkolnictwa zawodowego. Obecnie funkcjonuje tam Zespół Szkół Rolniczych, w których uczy się ponad 1.500 uczniów.

Ustawa z dnia 23 czerwca 1971 r. o przejściu na osoby prawne Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych (Dz. U. 1971 r. Nr 16 poz. 156) pozwoliła na nabycie przez stronę powodową własności części nieruchomości z dawnych pokościelnych dóbr. Decyzjami z dnia 18 lutego 1972 r. i z dnia 28 grudnia 1973 r. byłego Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydziału ds. Wyznań w O. stwierdzono przejście na stronę powodową własności działek nr (...). Z kolei uchwała nr 231 Rady Ministrów z dnia 8 października 1973 r. (M. P. 1973 r. Nr 45 poz. 262) przekazywała na rzecz strony powodowej „kościół i klasztor” położone w N. przy ul. R. W wykonaniu tej uchwały decyzją z 20 listopada 1973 r. byłego Prezydium WRN Wydziału ds. Wyznań w O. przekazano na rzecz strony powodowej działkę nr (...) obejmującą część klasztoru - reszta zaś pozostała w zarządzie państwowego szkolnictwa zawodowego i jest obecnie przedmiotem sporu w niniejszej sprawie. Sąd Wojewódzki ocenił, że przekazanie na podstawie powoływanych decyzji administracyjnych tylko części należnej stronie powodowej nieruchomości stanowi przykład niedopuszczalnej uznaniowości w działaniach władz państwowych w stosunku do kościoła i związków wyznaniowych i obywateli i nie może być tolerowane w demokratycznym państwie prawnym. Dlatego też Sąd ten uznał, że stronie powodowej należy przekazać na podstawie art. 64 ust. 2 w związku z art. 63 ust. 1, art. 61 ust. 2 pkt 1 oraz art. 20 i art. 39 cytowanej ustawy z dnia

17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej własność objętych żądaniem w niniejszej sprawie nieruchomości.

Rozpoznający sprawę Sąd Apelacyjny we Wrocławiu na skutek apelacji strony pozwanej zmienił zaskarżone orzeczenie i wyrokiem z dnia 2 lipca 1997 r. oddalił powództwo. Sąd ten uznał, że zakres kognicji sądu powszechnego w rozstrzyganiu spraw o regulację prawa własności mienia kościelnego określony w art. 64 ust. 2 cyt. ustawy ogranicza się tylko do orzekania o przywróceniu prawa własności nieruchomości lub przyznania jego ekwiwalentu w postaci nieruchomości zamiennej, czy odszkodowania pieniężnego (art. 63 ust. 1 ustawy). Nie obejmuje zaś innego sposobu regulacji przewidzianego w art. 61 ust. 2 w postaci „przekazywania własności nieruchomości” w celu przywrócenia w nich sprawowania kultu religijnego lub działalności kościelnych osób prawnych w zakresie, o którym mowa w art. 20 i art. 39 ustawy. Dla uznania takiej kompetencji sądu potrzeba byłoby wyraźnej dyspozycji ustawowej, której w cytowanej ustawie brak. Sąd Wojewódzki, uznając takie kompetencje, zastosował rozszerzającą interpretację wyjątkowej normy art. 64 ust. 2 ustawy, co jest niedopuszczalne. Sąd Apelacyjny zwrócił przy tym uwagę, iż Sąd pierwszej instancji dopuścił się swoistego pomieszania pojęciowego obu roszczeń z trybu regulacyjnego. Określił bowiem za stroną powodową przedmiot sprawy, jako „przywrócenie własności nieruchomości”, (art. 63 ust. 1 ustawy), a rozstrzygnął o przekazaniu własności nieruchomości, a więc o roszczeniu z art. 61 ust. 2 ustawy. Zdaniem Sądu Apelacyjnego, Sąd pierwszej instancji nie mógł „przywrócić stronie powodowej własności spornej nieruchomości, gdyż takie prawo nigdy jej nie przysługiwało ze względu na to, że polscy Werbiści nie są następcami prawnymi po Wschodnio-Niemieckiej Prowincji Zgromadzenia Słowa Bożego”. Wbrew też twierdzeniom strony powodowej, nie przyznano jej tego prawa na podstawie cytowanej uchwały nr 231 Rady Ministrów z 8 października 1973 r., gdyż zakres nadania prawa własności z tej uchwały skonkretyzowała prawokształtująca decyzja Prezydium URM Wydziału ds. Wyznań w O. z 20 listopada 1973 r., która spornych nieruchomości nie obejmowała.

W tej sytuacji złożone roszczenie zostało uwzględnione przez Sąd Wojewódzki bezpodstawnie, co skutkowało zmianą wyroku tego Sądu i oddalenie powództwa.

Orzeczenie Sądu Apelacyjnego zaskarżył kasacją powód. Zarzucił w niej naruszenie prawa materialnego przez błędną wykładnię i niewłaściwe zastosowanie art. 2 ust. 1 ustawy z dnia 23 czerwca 1971 r. o przejściu na osoby prawne Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych (Dz. U. 1971 r. Nr 16 poz. 156) oraz § 1 uchwały nr 231 Rady Ministrów z dnia 8 października 1973 r. w sprawie przekazania osobom prawnym Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych (M. P. 1973 r. Nr 45 poz. 262) w zw. z art. 61 ust. 2 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 1989 r. Nr 29 poz. 154 ze zm.). Na tej podstawie powód wnosi o zmianę skarżonego wyroku, przywrócenie jemu własności przedmiotowej nieruchomości i obciążenie strony pozwanej kosztami procesu.

Strona pozwana oraz Prokurator Apelacyjny we Wrocławiu, który zgłosił wstąpienie do sprawy, domagali się oddalenia kasacji.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 1989 r. Nr 29 poz. 154 ze zm.) przewiduje dwoistość trybu regulowania spraw majątkowych tego Kościoła. W postępowaniu administracyjnym stwierdza się przejście na własność nieruchomości lub ich części na rzecz kościelnych osób prawnych, w których władaniu w dniu wejścia w życie tej ustawy znajdują się nieruchomości określone w art. 60 ust. 1. Nabycie własności tych nieruchomości następuje z mocy ustawy, a wydana decyzja administracyjna ma charakter deklaratoryjny, potwierdzający uwłaszczenie z mocy prawa. Drugi tryb polega na wprowadzeniu specjalnego postępowania, zwanego postępowaniem regulacyjnym. Przeprowadza je Komisja Majątkowa złożona z przedstawicieli wyznaczonych w równej liczbie przez stronę kościelną i państwową. Orzeczenie wydane przez tę Komisję ma charakter konstytutywny. Stosownie do treści art. 64 ust. 1 ustawy, jeżeli zespół orzekający Komisji lub Komisja w pełnym składzie nie zdołają uzgodnić treści orzeczenia, zawiadamiają o tym pisemnie uczestników postępowania regulacyjnego. Zgodnie z art. 64 ust. 2 ustawy uczestnicy postępowania regulacyjnego mogą w terminie sześciu miesięcy od otrzymania zawiadomienia wystąpić do sądu o zasądzenie roszczenia. Przy rozpoznaniu sprawy sąd stosuje zasady wymienione w art. 63 ust. 1-3.

Podstawowym problemem prawnym, którego rozstrzygnięcie przesądza o słuszności kasacji w niniejszej sprawie, jest określenie zakresu kognicji sądu w takich sprawach. Postępowanie regulacyjne przed Komisją Majątkową może bowiem toczyć się w dwóch wariantach. Pierwszy polega na przywróceniu prawa własności we właściwym tego słowa znaczeniu, gdyż orzeka się w nim o powrocie do kościelnych osób prawnych własności nieruchomości, które niegdyś do nich należały, a które w następstwie różnych działań i zaszczości historycznych zostały upaństwowione. Przedmiotowy zasięg tej postaci regulacji własności wyznacza treść art. 61 ust. 1 ustawy z ograniczeniami przewidzianymi w ustępie czwartym tego przepisu. W razie gdyby takie przywrócenie utraconej własności było niemożliwe lub bardzo utrudnione, ustawa przewiduje możliwość przyznania nieruchomości zamiennej lub odszkodowanie. Drugi wariant określany jest w art. 61 ust. 2 ustawy jako przekazanie własności i polega na przyznaniu Kościołowi nieruchomości, które przedtem do niego nie należały, jeżeli przyznanie to usprawiedliwiają przyczyny wymienione w ustępie 1 i 2 tego przepisu.

Rozbieżność stanowisk prawnych w niniejszej sprawie na etapie kasacyjnym sprowadzić można do tego, czy upoważnienie z art. 64 ust. 2 ustawy do dochodzenia tytułu własności do nieruchomości przez kościelne osoby prawne na drodze postępowania sądowego dotyczy obu tych wariantów rozstrzyganych w postępowaniu regulacyjnym — jak to uważa strona powodowa — czy też ogranicza się tylko do wariantu pierwszego, a więc do przywrócenia własności na podstawie art. 61 ust. 1 ustawy, z wyłączeniem możliwości przekazywania przez sąd własności na mocy art. 61 ust. 2 ustawy - jak to uznał w zaskarżonym wyroku Sąd Apelacyjny.

Rozstrzygając tę kwestię prawną trzeba wyjść od treści art. 64 ustawy. Z wyraźnego brzmienia ustępu pierwszego tego przepisu wynika, że Komisja Majątkowa zawiadamia zainteresowanych o każdym przypadku niemożności uzgodnienia orzeczenia w postępowaniu regulacyjnym. Nie ulega więc wątpliwości, że dotyczy to obu wariantów tego postępowania.

Również treść ustępu drugiego tego artykułu, przewidując możliwość wystąpienia do sądu o zasądzenie roszczenia w terminie sześciu miesięcy od daty otrzymania tego zawiadomienia niczym nie różnicuje obu postaci postępowania regulacyjnego, ani nie wprowadza ograniczenia możliwości rozpoznania roszczenia o przyznanie własności na drodze sądowej tylko do jej wariantu pierwszego. Za tym, że przed sądem mogą być dochodzone roszczenia dotyczące obu postaci uwłaszczenia przemawia też treść art. 64 ust. 2 zdanie drugie ustawy, który stwierdza, że przy rozpoznawaniu sprawy sąd stosuje zasady wymienione w jej art. 63 ust. 1-3. Ten ostatni przepis wyraźnie powołuje się na art. 61 ust. 1 i 2 ustawy, a więc nawiązuje do obu wymienionych tam wariantów regulacji własności. Gdyby więc przyjąć, jak to czyni Sąd Apelacyjny, że przed sądem możliwe jest dochodzenie tylko roszczenia o przywrócenie utraconej własności, a nie roszczenia o jej przekazanie, to takie odesłanie do art. 63 ust. 1-3 byłoby odesłaniem pustym, bez pokrycia i zbędnym, co sprzeciwiliby się zasadzie racjonalnego działania ustawodawcy, stanowiącej punkt wyjścia zabiegów interpretacyjnych uchwalonego prawa. Na tle treści art. 63 ust. 1 pkt 1 można co najwyżej zauważyć pewną niekonsekwencję ustawodawcy w posługiwaniu się nazewnictwem. Stwierdza się w nim bowiem, że regulacja może polegać na przywróceniu kościelnym osobom prawnym własności nieruchomości wymienionych w art. 61 ust. 1 i 2 lub ich części, co oznacza, że pod pojęciem „przywrócenie własności” w przepisie art. 63 ust. 1 pkt 1 rozumie się oba warianty regulacji własności przewidzianej w art. 61 ustawy, tj. zarówno jej przywrócenie, jak i przekazanie. Jak się wydaje stanowi to niepotrzebne zamazywanie różnic pomiędzy tymi postaciami roszczeń — wyodrębnionymi wyraźnie w art. 61 ustawy.

Tak więc wykładnia gramatyczna odpowiednich przepisów cytowanej ustawy prowadzi do wniosku, że jeżeli w postępowaniu regulacyjnym prowadzonym przed Komisją Majątkową nie dojdzie do uzgodnienia treści orzeczenia, kościelne osoby prawne mogą dochodzić przed sądem uregulowania prawa własności do nieruchomości w obu wariantach roszczenia przewidzianych w art. 61 ust. 1 i 2 ustawy.

Za taką interpretacją przemawia też взгляд natury systemowej. Żaden przepis ustawy nie odsyła regulacji w wariantcie przekazania prawa własności do innego postępowania, niż sądowe. Jednocześnie art. 64 ust. 2 in fine ustawy stanowi, że w przypadku braku wystąpienia do sądu w terminie sześciu miesięcy od zawiadomienia przez Komisję Majątkową — roszczenie wygasa. Gdyby przyjąć stanowisko, iż do sądu można w tym terminie wystąpić tylko z roszczeniem o przywrócenie własności, to roszczenie o przekazanie prawa własności wygasłoby

za każdym razem, gdyż nie byłoby gdzie go złożyć. W ustawie nie ma zaś uzasadnienia dla przyjęcia tak drastycznego zróżnicowania prawa pomiędzy oboma wariantami regulacji własności.

Sąd Apelacyjny słusznie wskazuje na nietypowość przyjęcia drogi sądowej dla realizacji drugiego wariantu uwłaszczeniowego w postaci przekazywania prawa własności. Trzeba jednak podkreślić, że dopuszczenie możliwości dochodzenia przed Sądem roszczenia o przekazanie własności nieruchomości nie podważa zasad prawa cywilnego materialnego ani procesowego. Jak się na ogół przyjmuje, o charakterze danego stosunku prawnego decyduje nie tyle przedmiot regulacji prawnej, co jej sposób. Podstawą kwalifikacji cywilistycznej w tej mierze jest równość podmiotów tego stosunku. Nie ulega zaś wątpliwości, że ten zasadniczy wymóg dla rozpoznawania roszczenia z art. 61 ust. 2 jest spełniony. W tym kontekście warto zauważyć, że będąca przedmiotem rozważań ustawa zawiera wiele rozwiązań niekonwencjonalnych, odbiegających od utrwalonej tradycji cywilistycznej. Jednym z nich jest zresztą sam tryb postępowania regulacyjnego, który ma na celu naprawienie w możliwie koncyliacyjno-ugodowej formie historycznych pokrzywdzeń Kościoła w wymiarze majątkowym. Zgodnie z wolą ustawodawcy wyrażoną w art. 64 ustawy, jeżeli ten tryb zawiedzie - pozostaje możliwość dochodzenia przez stronę kościelną roszczeń na drodze sądowej.

Tak więc, reasumując powyższe rozważania, Sąd Najwyższy dochodzi do wniosku, że wyniki przeprowadzenia wykładni gramatycznej i systemowej uzasadniają stanowisko, że przewidziana w art. 64 ust. 2 ustawy możliwość wystąpienia na drogę sądową o zasądzenie roszczenia dotyczy zarówno żądania przywrócenia prawa własności, jak i jej przekazanie z przyczyn określonych w art. 61 ust. 2 ustawy. Dlatego też kasacja zarzucająca naruszenie ostatnio wymienionego przepisu okazała się w tej części usprawiedliwiona. Skutkuje to na mocy art. 393[13] kpc uchylenie zaskarżonego wyroku i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania.

Nietrafnie są natomiast zawarte w kasacji zarzuty naruszenia przepisów art. 2 ust. 1 ustawy z dnia 23 czerwca 1971 r. o przejściu na osoby prawne Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych (Dz. U. 1971 r. Nr 16 poz. 156) oraz stanowiącej wykonanie tej ustawy uchwały nr 231 Rady Ministrów z dnia 8 października 1973 r. w sprawie przekazania osobom prawnym Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych (M. P. 1973 r. Nr 45 poz. 262). Jak to bowiem słusznie zauważył Sąd Apelacyjny, gdyby podzielić stanowisko strony powodowej, że stała się ona właścicielem spornych nieruchomości na mocy decyzji administracyjnych wydanych na mocy tych przepisów prawnych, to dochodzenie roszczenia w niniejszej sprawie byłoby bezprzedmiotowe. Właściciel, który nie utracił prawa, nie może bowiem żądać uwłaszczenia, co najwyżej windykacji przedmiotu własności, lub jego ochrony negatoryjnej.

Pomimo tego Sąd przy ponownym rozpoznaniu sprawy nie powinien tracić z pola widzenia przepisów powołanej ustawy z 23 czerwca 1971 r. i uchwały wykonawczej do niej. Zgodnie z załącznikiem do tej uchwały w poz. 107 Rada Ministrów postanowiła przekazać nieodpłatnie stronie powodowej „kościół i klasztor” położone w N., ul. R. nr 1. Tymczasem decyzja Wydziału ds. Wyznań b. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej z dnia 20 listopada 1973 r. przekazywała księżom Werbistom działkę nr (...) obejmującą kościół i część klasztoru. W tej sytuacji zachodzi wątpliwość co do tego, czy wspomniana uchwała Rady Ministrów została wykonana w całości, skoro — jak się wydaje — w jej treści przekazywano stronie powodowej cały klasztor. Tę wątpliwość należy przy powtórnym rozpoznawaniu sprawy wyjaśnić. Gdyby bowiem okazało się, że powołana decyzja stanowi tylko częściową realizację wspomnianej uchwały Rady Ministrów, to niewykluczone jest, że powinna zostać wydana decyzja rozstrzygająca o całościowej realizacji tej uchwały. W takim zaś razie celowym być może zawieszenie postępowania sądowego w niniejszej sprawie na mocy art. 177 § 2 w związku z § 1 pkt 3 kpc do czasu ustalenia na drodze administracyjnej ostatecznego przedmiotowego zasięgu nadania własności stronie powodowej na podstawie wspomnianej uchwały Rady Ministrów.

Z podanych wyżej przyczyn Sąd Najwyższy orzekł jak w sentencji.

[Prokuratura i Prawo — dodatek 1998/11-12 poz. 34]

*

Wyrok Sądu Najwyższego — Izba Cywilna z dnia 12 grudnia 2001 r. (V CKN 437/2000)

Jeśli w tzw. postępowaniu regulacyjnym nie dojdzie do uzgodnienia rozstrzygnięcia w sprawie przyznania jednostce Kościoła Katolickiego własności nieruchomości i sprawa trafi do sądu, musi on wyważyć interesy obu stron, także aktualnego właściciela.
[Rzeczpospolita 2001/291 str. C2]

(Publikacja: 30-08-2003)

Oryginał. (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,2661>)

Contents Copyright © 2000-2008 Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2008 Michał Przech

Autorem tej witryny jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.
Właścicielem witryny są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tej witryny i jakiegokolwiek ich części.

Wszystkie strony tego serwisu, wliczając w to strukturę katalogów, skrypty oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tej witryny oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tej witryny i nie korzystać z jej zasobów.

Informacje zawarte na tej witrynie przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów serwisu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na witrynie. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych serwisu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl